

Gedachten over Afrika

STEPHEN ELLIS

Kanttekeningen bij het begrip ontwikkeling

DIT OPSTEL GAAT OVER EEN FACTOR DIE vaak over het hoofd wordt gezien of die, nauwkeuriger gezegd, foutief wordt onderkend, wanneer mensen spreken of schrijven over Afrika. Het gaat niet of nauwelijks over Afrika's nijpendste praktische problemen, die maar al te bekend zijn. Complete zones van Midden- en steeds meer ook van West-Afrika worden bijvoorbeeld geteisterd door oorlogen waarbij slechts geringe aantallen strijders actief betrokken zijn, maar die grootschalige ontwrichting en massaal lijden aanrichten. En gemiddeld is 8,8% van de volwassen bevolking van Afrika bezuiden de Sahara besmet met HIV/AIDS, met een uitschieter naar boven in zuidelijk Afrika.

In plaats daarvan wil ik hier de wijze van denken van mensen in Noord-Atlantische landen over Afrika bespreken en zal ik proberen de zaken in een ander licht te stellen. Ik hoop dat de lezers daarbij niet onmiddellijk denken in een saaie discussie te belanden over het beeld van Afrika in de media. Een van de lievelingsthema's van de solidariteitsbewegingen met de Derde Wereld is immers de redenering dat de Westerse media alleen het slechte nieuws over Afrika presenteren en dat we onze journalisten ervan dienen te overtuigen in plaats daarvan goed nieuws te bieden. Dit is een onvruchtbare discussie, die geen verdere aandacht waard is. Inderdaad presenteren de Europese en Noord-Amerikaanse media *grosso modo* geen kijk op Afrika die uitmunt door inzicht. Maar dit is niet zo zeer te wijten aan de presentatie van *negatieve* beelden van Afrika (die tenslotte pogingen zijn tot uitbeelding van soms tragische situaties), maar komt veeleer doordat we maar al te vaak worden geconfronteerd met een benauwend, weinig gevarieerd stel *clichés*, die overigens lang niet allemaal negatief zijn (zoals bijvoorbeeld het beeld van een tropisch paradijs met ongerepte natuur en dieren in het wild).

Een debat over beeldvorming van Afrika in de

Afrika zou bezig zijn een koers naar beneden af te leggen. Althans, zo ziet men dat in de Westerse wereld. De actuele toestand van Afrika wordt er afgemeten aan een schematisch-evolutionaire ontwikkelingslijn. Een nieuwe visie is vereist.

media blijkt gewoonlijk een kwestie van onjuiste adressering van kritiek. In dit verband komt een ooit door de Britse veldmaarschalk Montgomery geformuleerde militaire stelregel van pas: *het eerste richtsnoer is precies te onderkennen wie je vijand is.*¹ De echte vijand in dit geval wordt gevormd door de omstandigheid dat we Afrika's actuele toestand maar al te vaak afmeten aan een schematisch-evolutionaire ontwikkelingslijn die vandaag de dag uit de tijd is. Westerlingen, en wellicht ook elites in andere delen van de wereld, doen dit zo vaak als men zich over Afrika gedachten vormt, dat het een instinctieve reactie is geworden. Met andere woorden: we beseffen vaak zelf niet dat we die reactie vertonen.

Afrika en evolutie

Al twee eeuwen of langer zijn Europeanen en Noord-Amerikanen gewend Afrika op een meetlat van de evolutie te leggen. En hier komt ook het begrip ontwikkeling vandaan, dat min of meer samenvalt met de internationaal dominante wijze van denken over Afrika sinds 1945. Wanneer we over Afrika denken als een werelddeel dat zich ontwikkelt of zich dient te ontwikkelen, veronderstellen we dat alle samenlevingen ter wereld, inclusief de Afrikaanse, koers moeten zetten in globaal dezelfde richting en dat we weten wat die richting is. Deze richting voor de gehele mensheid noemden onze negentiende-eeuwse voorvaderen beschaving, een generatie geleden stond zij

bekend als modernisering, terwijl er thans het etiket globalisering aan wordt gehecht. Hoe de richting ook wordt genoemd, zij wordt opgevat als een bepaald soort vooruitgaande beweging langs een min of meer afgebakend pad. In de zienswijze van westerse filosofen en technocraten wier denkbeelden door het leeuwendeel van de mondiale elites zijn overgenomen, wordt een samenleving die dit pad niet volgt, geacht te zijn afgeweken van de enige weg die naar verbetering van de mensheid zou leiden. Dit wordt verondersteld met Afrika het geval te zijn.

Het startpunt van deze begripsmatige zoektocht is wat Afrika betreft de toestand van het continent in de tijd die kort lag voordat het zich in de negentiende eeuw begon te ontwikkelen. De meeste mensen vinden het tegenwoordig niet *bon ton* het zo te zeggen, maar het komt erop neer dat verondersteld wordt dat Afrika, voordat het zich begon te ontwikkelen, een gebied was dat politiek nogal simpel was georganiseerd, samen te vatten in de ongunstige betekenissen die men kan hechten aan het woord *stam*, een toestand waaruit het werd verlost door handel, koloniaal bestuur en de eerste jaren van onafhankelijkheid, maar ook een oorspronkelijke toestand waarin het thans terugvalt. Ik onderstreep dat dit niet mijn gezichtspunt is. Maar dit is een optiek die inherent is aan zelfs het meest elegante Westerse vertoog over Afrika.

Ik verzoek de lezer dringend dit punt niet mis te verstaan. Zelf ben ik het hierboven beschreven gezichtspunt niet toegedaan, noch schep ik enig welbehagen in de uitersten van armoede en ellende die thans zovele Afrikanen teisteren. Evenmin onderschrijf ik een cynische of nihilistische visie (die soms eufemistisch ook wel postmodern wordt genoemd), die inhoudt dat menselijke levensomstandigheden niet voor verbetering vatbaar zijn en dat de geschiedenis geen zin heeft. Integendeel, ik zou het toejuchten als een groter deel van Afrika's achthonderd miljoen inwoners langer zou leven, met meer geld en minder oorlogen. Maar de wereld zit nu eenmaal niet zo in elkaar als we zouden willen.

Wat voor overkoepelende begrippen of theorieën lijken het best in staat de recente geschiedenis van Afrika te verklaren en de feiten, voor zover bekend, begrijpelijk te maken? Het gebruikelijk instrument dat wordt gehanteerd is het specifiek begrip vooruitgang, ontwikkeling of evolutie dat wij in wetenschappelijke of technische gedaante sinds de achttiende of negentiende eeuw kennen. Dit concept wordt gewoontegetrouw toegepast op Afrika en gehanteerd door Westerse politici, ontwikkelingshulp-specialisten en journalisten. Dezer dagen levert dat voor Afrika een slecht rapportcijfer op. Met andere woorden, als we de huidige toestand van Afrika bekijken onder

een beperkt gezichtspunt van conventionele Westers georiënteerde criteria van vooruitgang of ontwikkeling, zal Afrika daar in de meeste opzichten niet aan blijken te voldoen. De armoede neemt toe, zijn aandeel in de wereldhandel neemt nu al diverse decennia af, onderwijsvoorzieningen gaan achteruit, enz.

Een overtuigd optimist kan redeneren dat er tekenen van verbetering zijn, maar deze zijn nauwelijks voldoende om aannemelijk te zijn. De belangrijkste en meest consistente aanhanger van dit gezichtspunt is de Wereldbank, de instelling waaraan de internationale gemeenschap de taak heeft opgedragen Afrika namens de rest van de wereld te beheren. De Wereldbank heeft er zelf belang bij haar eigen medeverantwoordelijkheid voor de feitelijke toestand te verhullen en te stellen dat een betere toekomst spoedig in het verschiet ligt (mits de mensen natuurlijk doen wat de Wereldbank aanbeveelt).

De reden voor deze kanttekeningen is niet de opvatting dat alles wat mis gaat in Afrika de schuld is van buitenstaanders, en zeker niet de stelling dat het onjuist is een hard oordeel over het continent te hebben. We moeten over Afrika alles zeggen waarover we eerlijk van mening zijn dat het de kern van de zaak uitmaakt. Het punt van overweging is of er een manier is de historische gang van Afrika af te bakenen, die anders is dan een kort traject op een plan van evolutie dat oorspronkelijk is afgeleid van de geschiedenis van Europa en Noord-Amerika, wat er tenslotte altijd op uit zal draaien dat gesuggereerd wordt dat Afrika een koers terug of naar beneden aflegt in een soort negatieve beweging. Voordat we echter zo'n poging tot plaatsbepaling wagen, is het van belang iets te zeggen over enkele politieke aspecten van de huidige toestand van Afrika.

Afrika: een politieke mislukking

Het is duidelijk dat de belangrijkste problemen waaronder Afrika gebukt gaat, uiteindelijk politiek van aard zijn. Afrikanen zijn niet intelligenter of minder intelligent dan de rest van de mensheid. Hoewel delen van het continent heel droog zijn en een onvruchtbare bodem hebben, beschikken andere streken over ruime natuurlijke hulpbronnen, met inbegrip van de middelen die onmisbaar zijn voor de landbouw. Bovendien zijn er elders op het aardoppervlak zoveel onvruchtbare plekken waar de mensen toch een hogere levensstandaard genieten, dat niemand absoluut mag geloven in ecologisch determinisme.

Wanneer ik stel dat de problemen van Afrika *politiek* van aard zijn, betekent dat niet dat de leiders van het werelddeel volledig de schuld op zich moeten nemen voor het feit dat Afrika een hoog percentage

AIDS- en malarialijders heeft, of dat het weinig particuliere buitenlandse investeringen aantrekt. Sommige landen gaan nog steeds onder dezelfde problemen gebukt, ook al hebben ze bekwame en eerlijke leiders. Ook mag niet vergeten worden dat zelfs diverse heel afschuwelijke dictatoren in sommige stadia van hun loopbaan in hun eigen land wel degelijk een redelijk grote populariteit genoten, wat suggereert dat ze niet geheel en al los van de politieke cultuur opereerden waaruit ze te voorschijn kwamen. De bijna legendarische president van Zaire, Mobutu, is van dit verschijnsel een voorbeeld.

Afrika's problemen zijn politiek in de brede zin van het woord, voor zover ze zijn afgeleid van de gewoonten en instellingen die de mensen in het dagelijks leven hanteren om hun belangen na te jagen, op alle niveaus van de samenleving. Dit omvat niet alleen formele en concrete instellingen, zoals het kiesstelsel, het soort politieke partijen, de grondwet, enz., maar ook meer abstracte of ongrijpbare zaken als de perceptie van de scheidslijn tussen openbaar en privé, onderling vertrouwen, het bestaan of de afwezigheid van algemeen geaccepteerde politieke gedragsregels, alsmede de rechten en plichten van mensen ten opzichte van anderen.

Voor veel van dit soort zaken ontbreekt het Afrikaanse landen duidelijk aan geschikte systemen die voortspruiten uit een maatschappelijke consensus. Dit bevordert ondoelmatigheid in het openbaar bestuur, zowel wat betreft de overheid als niet-gouvernementele organisaties, en biedt mogelijkheden voor corrupte vormen van zelfverrijking. Het wordt dan moeilijk bijvoorbeeld een openbaar gezondheidsstelsel dat zou kunnen helpen ziekte te voorkomen, in het leven te roepen of in stand te houden, of een financieel systeem dat particuliere investeringen aanmoedigt. Verstrekking van ontwikkelingshulp hebben de problemen op deze terreinen erkend. Daarom stimuleerden ze politieke hervormingen in de jaren '90 en hechten ze nu zo'n belang aan wat ze 'goed bestuur' noemen. Dit accent in het beleid van donoren beoogt Afrikanen te stimuleren een politieke omgeving te ontwikkelen die gunstig lijkt voor het ontstaan van een effectieve combinatie van vertrouwen en economische groei, waarmee Afrika weer de weg van vooruitgang vindt waarvan zoveel landen in de jaren '70 waren afgedwaald door financiële crises, zoals Ivoorkust en Ghana. Het aantal landen dat thans een dergelijke positieve koers vaart is nogal klein, zelfs volgens de meest welwillende criteria. Zodoende omvat volgens vrijwel alle donoren Afrika bezuiden de Sahara slechts een klein aantal landen die werkelijke voortgang lijken te maken (Ghana, Mozambique, Zuid-Afrika, Oeganda). Geen van hen kan in alle ernst worden beschouwd als het equiva-

lent van een Aziatische tijger-economie. De rest roept weinig meer op dan uitlatingen van hoop en spijt.

Vele waarnemers leiden hieruit af dat Afrika bezuiden de Sahara geen deel meer uitmaakt van de werkelijke wereld. Dit is een gezichtspunt dat spoort met de ideologie van ontwikkeling, maar absoluut niet overtuigt. Afrika telt immers een achtste van de wereldbevolking en is meer dan ooit gekoppeld aan de rest van de wereld in het kader van de internationale betrekkingen, het schuldenvraagstuk, migratie, elektronische communicatie, besmettelijke ziekten, en allerlei legale en illegale handelsstromen. Wie dit ontkent, houdt zichzelf voor de gek. Maar er zijn nu eenmaal al twee eeuwen kleine maar belangrijke lobby's in het Westen, van mensen die Afrika zien als een onbeschreven blad waarop ze hun eigen ambities, utopieën of fantasieën kunnen projecteren, zonder veel rekening te houden met wat Afrikanen zelf feitelijk doen of denken. Veel ontwikkelingslobby's behoren tot deze categorie.

De absurde zienswijze dat Afrika een verloren continent is, is verbonden met de gewoonte diverse aspecten van het Afrikaanse leven uit te beelden in bewoordingen die in het geheel geen rekening houden met de mogelijkheid van *verandering op eigen kracht*. Heel vaak stammen de termen die in discussies over Afrika worden gehanteerd uit de sfeer van de bouw en techniek, wat de technocratische benadering weerspiegelt die veelal de internationale houding tegenover de Afrikaanse politiek overheerst. De aard van deze termen voorkomt elke gedachte aan organische verandering. Indien we bijvoorbeeld spreken over een ineengestorte staat, betekent dat dat die staat een soort gebouw is dat er niet meer staat. Het kan zichzelf niet herbouwen. Het kan alleen leeg staan of door een bevoegde ambachtsman worden herbouwd. Hetzelfde geldt met betrekking tot periodisering: het is een intellectuele mode te spreken over een postmoderne en postkoloniale zienswijze, termen die algehele bewegingloosheid suggereren, tenzij we kunnen spreken van post-post-kolonialisme. Maar hoe kunnen we dan eventueel een andere visie op Afrika's huidige toestand bereiken?

Afrikaanse geschiedenis

Misschien helpt het ons verder als we Afrikaanse samenlevingen en naties beschouwen als levende organismen die bestaan uit miljoenen mensen, zoals we ook plegen te doen met ons eigen land, in plaats van technische kunststukjes. Afrikaanse samenlevingen hebben een geschiedenis waarvoor ze zelf verantwoordelijk zijn, ook al zijn ze in belangrijke opzichten afhankelijk van externe factoren. Zoals alles wat mensen betreft, zijn ze constant aan het veranderen.

Ze maken deel uit van een wereldbevolking die er ondanks alles collectief in slaagt zich voort te planten. In feite is Afrika langer door mensen bewoond dan enig ander werelddeel. Afrikanen hebben altijd deel uitgemaakt van de mensheid en zullen dat ook blijven doen.

Kortom, het verdient aanbeveling de politieke problemen die ten grondslag liggen aan Afrika's huidige moeilijkheden in het kader van een breed menselijk perspectief te analyseren, in plaats van het gebruikelijk technocratisch schema van ontwikkeling. Tegelijkertijd is het af te raden een perspectief te hanteren dat zo ruim is, dat het onvruchtbaar wordt als denkraam voor methoden ter verbetering van de levensomstandigheden van mensen. John Maynard Keynes stak ooit de draak met dit soort hyperintellectualisme toen hij opmerkte dat 'deze lange duur een misleidende wegwijzer is voor actuele zaken. *Op de lange duur* zijn we allemaal dood.'² Wat de doorslag geeft, is de noodzaak enkele sleutelementen van de geschiedenis van Afrika op te sporen die Afrikanen die grondig nadenken over de toekomst (en andere betrokkenen) van belang achten voor de huidige problemen van het werelddeel. Deze geschiedenis wordt deels door Afrikanen gemaakt en deels door buitenstaanders, en dat zal ook voor de toekomst van het continent het geval zijn.

Het werelddeel Afrika bestaat thans uit meer dan vijftig staten die bepaalde rechten en plichten hebben onder internationaal recht. Ze zijn bijvoorbeeld verplicht binnenlandse wetten te maken en een eigen munteenheid in stand te houden. Ze zijn de gesprekspartners van andere staten waarmee ze formele overeenkomsten afsluiten en waarvan ze misschien geldleningen ontvangen of andere gunstbewijzen. Zonder uitzondering houden ze permanente veiligheidstroepen of strijdkrachten in een of andere vorm op de been. Deze centrale kenmerken van soevereiniteit vormen volgens velen vaak juist de opvallendste aspecten van mislukking van Afrikaanse staten, aangezien een groot aantal van hen zijn wetten slechts incidenteel weet te handhaven (dit geldt bijvoorbeeld voor Nigeria), er nogal wat staten zijn met een officiële munteenheid die buitenslands niets waard is (bijvoorbeeld Sierra Leone, Congo), terwijl de meeste veiligheidstroepen hebben die niet het monopolie op geweld bezitten dat volgens Max Weber de toetssteen van staatssoevereiniteit is (dit laatste geldt nota bene ook voor de donor-lievelingen Zuid-Afrika en Oeganda). Afrikaanse staten functioneren niet zodanig, dat ze het grootste voordeel opleveren voor het grootste deel van de mensen die ze pretenderen te regeren.

Een staat is echter niet meer dan één bijzondere vorm van politieke organisatie. Wanneer we de redenen voor het gebrek aan functioneren van zovele huidige Afrikaanse staten aftasten, wordt het nuttig de

lange-termijngeschiedenis van Afrika te bezien in plaats van succes of mislukking van staten vast te knopen aan modellen die sociale-wetenschapsheden hebben afgeleid van een geïdealiseerde visie op Europa of Amerika. Laten we niet vergeten dat grote delen van Afrika tot het koloniale tijdperk nooit beschikten over iets dat vergelijkbaar was met een Europese staat. Zelfs die uitgestrekte politieke eenheden die het vele generaties lang uithielden, zoals het middeleeuwse Mali of Zimbabwe, leken in bepaalde elementaire opzichten niet op hun feodale tijdgenoten in Europa. Een positiever manier om dit te formuleren is de wijze uitspraak van een historicus: 'de meest specifiek Afrikaanse bijdrage aan de geschiedenis van de mensheid zou nu net wel eens de beschaafde kunst van het redelijk vreedzaam samenleven *buiten* enig staatsverband kunnen zijn geweest'.³ Anders dan Europeanen kunnen Afrikanen bogen op een lange geschiedenis van samenlevingen zonder staten; ze zouden hierbij op constructieve wijze moeten aanknopen.

We moeten echter niet onderschatten hoe zwaar het stempel is dat bureaucratische en territoriale staten de laatste eeuw op Afrika hebben gedrukt. Het zou van naveteit getuigen als we ons zouden inbeelden dat er in de eenentwintigste eeuw sprake zou kunnen zijn van een enigszins omvangrijke menselijke populatie die een voorspoedig bestaan kan leiden zonder op zijn minst toch enige elementen van conventionele staatssoevereiniteit. Eén van de redenen waarom het denkbeeld van terugkeer naar een romantisch verleden niet reëel is, is de zeer forse groei van Afrika's bevolking in de twintigste eeuw, misschien wel met 600 procent. De factoren die voor deze bevolkingsgroei verantwoordelijk zijn, zijn nauw verbonden met het soort bestuur dat gepaard ging met de kolonisering, of ze waren er het gevolg van, zoals de trek van platteland en dorpen naar een stedelijke omgeving en de aanstelling van bureaucratieën die in staat waren beleid te bedenken en door te voeren in de gezondheids- en de onderwijssector, enz. Afrika heeft nu gigantische miljoenensteden, zoals Lagos, Ibadan, Kinshasa, Nairobi en Johannesburg.

De betoogtrant van dit opstel mag dan ook niet opgevat worden als pleidooi voor een Afrika dat weer zonder staten functioneert. Wel is het zo dat een groot aantal van de politieke tradities van het continent, waarvan sommige zelfs een belofte van een rechtvaardiger politieke orde kunnen inhouden, afstamt van politieke stelsels die nooit om staten draaiden. Deze stelsels zijn echter verbonden geraakt met de bureaucratische normen van moderne staten. Deze verbinding kwam op ingewikkelde en vaak schadelijke manieren tot stand, die voor een groot deel kunnen worden geassocieerd met ideeën en

praktijken die bekend staan als het concept 'ethniciteit'. Dit alles vormt de bouwstoffen waarmee Afrikanen en niet-Afrikanen moeten werken als ze op zoek zijn naar een rechtvaardiger politieke orde. Vele lokale gemeenschappen in Afrika hebben ook nu nog een hoog gehalte aan zelfbestuur in de zin dat zij hun behoefte aan politieke vormgeving bevredigen zonder zich tot de staat te wenden, en zeker niet tot de staat in zijn formele dimensie. Zo is Kinshasa een uitgestrekte miljoenenstad die feitelijk zonder bestuur draait, maar niet ordeloos functioneert. Als de Democratische Republiek Congo niet door buitenlandse legers zou zijn binnengevallen, zou de DRC een land zijn dat in feite voor een groot deel uit zichzelf besturende gemeenschappen zou bestaan. In plaats van te proberen Afrika weer op een ontwikkelingsroute te krijgen, zoals die staat aangegeven op een verouderde wegenkaart, moeten de leden van de internationale gemeenschap, met inbegrip van regeringen en multinationale ondernemingen, erover nadenken hoe ze in dergelijke omstandigheden hun eigen gerechtvaardigde doelstellingen kunnen verwezenlijken. Als ze over een geweten beschikken, zullen ze bedenken hoe ze dat kunnen doen zonder in behartiging van naakt eigenbelang te vervallen.

Maar grof eigenbelang is geen monopolie van buitenlandse kapitalisten. In Afrika is het resultaat van een radicale privatisering van zo'n beetje alle aspecten van politieke macht en de economie niet een harmonieus functionerende markt, maar genadeloze wedijver gebaseerd op een tot de tanden gewapende concurrentiestrijd. Een en ander verloopt niet zoals vrije markten in theorie zouden moeten functioneren. De toename van ongeregelde concurrentie helpt ons eraan herinneren dat het soepel functioneren van de economische instellingen in het Westen, en de vrije instellingen die we met het begrip *civil society* samenvatten, geen universele kenmerken van samenlevingen zijn, maar oorspronkelijk voortsproten uit een bijzondere geschiedenis in Europees kader. Het is verhelderend te onderzoeken hoe deze instellingen op een specifieke tijd en plaats ontstonden, te bestuderen wat de rol was van begrippen als eer en plicht bij het in het leven roepen van dergelijke instituties en om situaties te onderkennen waar alom levende soortgelijke Afrikaanse noties al dan niet vertaald kunnen worden in levensvatbare instituties.

Met andere woorden, hoe kunnen in de samenleving gewortelde ideeën over loyaliteit en sociale verplichtingen vertaald worden in doeltreffende en duurzame publieke instituties? Er zijn genoeg voorbeelden van sociaal vertrouwen in Afrika, zoals met betrekking tot spaarclubs of *tontines*, of de Somalische export-veehandel, die ook zonder staat gewoon doorgaat. Zowel Afrikanen als niet-Afrikanen zouden

serieus moeten nadenken over het verband van zulke verschijnselen met de schepping van een politieke orde in de breedste zin van het woord, maar er is een onthutsend gebrek aan mogelijkheden voor publieke discussie over dergelijke gedachten. De meeste Afrikaanse universiteiten functioneren niet langer als podium voor serieuze analyses van de samenleving, terwijl de vrije media, die een van de belangrijkste resultaten waren van de democratisering die in een aantal landen in de jaren '90 plaatsvond, steeds meer overgenomen worden door entrepreneurs die louter in korte-termijnwinst zijn geïnteresseerd. Veel niet-gouvernementele organisaties (NGO's) hechten meer belang aan het bemachtigen van buitenlandse hulp dan aan het scheppen van ruimte voor nadenken over de eigen samenleving.

Het is allereerst de verantwoordelijkheid van Afrikanen om verbetering te brengen in deze stand van zaken, maar de buitenwereld speelt een doorslaggevende rol, door op het toneel te verschijnen of verstek te laten gaan, door iets te doen of door juist werkeloos toe te zien. Afrika is immers met Europa verbonden door oudere en diepere historische banden dan de meeste Europeanen beseffen. Vele jonge Afrikanen ambieren een reis naar Europa of Amerika te maken om werk te zoeken; nu Europa's bevolking in hoog tempo vergrijsst, is het logisch dat er tussen de twee werelddelen in een of andere vorm een afspraak over deze arbeidsmigratie wordt gemaakt. Bovendien bedreigt de implosie van talrijke Afrikaanse staatsstelsels mondiale beheerssystemen inzake ziektebestrijding, het milieu, enz. Afrika is helemaal geen verloren continent, maar het vormt meer dan ooit een deel van de wereld. ■

Noten

- 1 Geciteerd in Gwyn Prins en Robbie Stamp, *Top Guns and Toxic Whales the Environment and Global Security*, Londen Earthscan, 1991, blz 32
- 2 John Maynard Keynes, *A Tract on Monetary Reform*, Londen, 1929, blz 80.
- 3 John Lonsdale, 'States and Social processes in Africa a historical survey', in *African Studies Review*, jrg 24 (1981), nrs 2/3, blz 239.

Over de auteur

STEPHEN ELLIS is verbonden aan het Afrika-Studiecentrum te Leiden. Hij schreef en redigeerde een groot aantal boeken, bundels en artikelen op het terrein van de Afrikaanse studien. In dit tijdschrift onder meer 'Staatsinrichting in Afrika: import of eigen kweek?' (mei 1999, blz. 294-298). Zijn laatste boek, elders in deze aflevering besproken door Jaap de Moor, werd voorgedragen voor de *Herskovits Award* voor de beste studie over Afrika van 1999. Bovenstaand artikel werd speciaal voor deze aflevering van de *Internationale Spectator* geschreven. (Vertaling uit het Engels door Gerard J. Telkamp.)